

ВПЛИВ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

INFLUENCE OF THE FAMILY FORMATION OF PERSONALITY

Особливого значення в статті надається ролі сім'ї та сімейних відносин у формуванні гендерної ідентичності особистості як у повсякденному житті, так і у спортивній діяльності. Важливим агентом у навчально-виховній роботі індивіда є сім'я. Сімейне середовище сприяє всебічному гармонійному розвитку, утворює інтимний, особистий світ людини. Психологічний клімат сім'ї впливає на формування гендерної ідентичності особистості, визначаючи її життєвий шлях. Проблема розвитку ідентичності, емоційної й інтелектуальної сфер особистості є дуже актуальною. Процес формування особистості дитини, підлітка чи юнака характеризується не лише інтелектуальним розвитком, тобто набуттям нових знань і умінь, а й виникненням у них нових потреб й інтересів для досягнення внутрішньоособистісної та міжособистісної гармонії. Сім'я є тим первинним соціальним середовищем для особистості, з яким вона безперервно контактує впродовж усього життя. Вміння налагодити дружні, довірливі відносини з батьками сприяє вихованню в дитини бажання будувати й досягати поставлених цілей.

Сім'я відіграє важливу роль у формуванні характерологічних якостей особистості: духовно-моральних (совісність, чуйність, альтруїзм, відповідальність); креативно-інтелектуальних (креативність, гнучкість, швидкість мислення); емоційно-вольових (емоційність, вразливість, експресивність, саморегуляція поведінки, а саме цілеспрямованість, самостійність, рішучість, наполегливість, сміливість, витримка, самовладання, дисциплінованість); комунікативних (товариськість, довіра, увага до людей); психосоматичних (активність, стресостійкість). Виховний процес сім'ї чинить значний вплив на мисленнєві операції: вміння розмірковувати, логічно й послідовно викладати свої думки, орієнтуватися на здоровий глузд, формулювати судження, робити висновки, висувати припущення, вести бесіду, виявляти інтерес до нової інформації, до розв'язання проблемних ситуацій, до розкриття сутності подій і явищ.

Ключові слова: гендер, ідентичність, ідентифікація, гендерна соціалізація, гендерна роль, маскуліність, фемініність.

This article devotes much attention to a role of a family and family relationship in formation of gender identity both in everyday life and in sports. Family plays an essential role in educational activities of the individual. Family environment promotes comprehensive and well-balanced development as well as forms the intimate personal world of an individual. The psychological climate of the family affects the formation of gender identity of the individual, thus determining their life path. The issue of development of identity, particularly their emotional and intellectual spheres, is topical nowadays. The process of formation of a child's, adolescent or young personality does not only base on intellectual development (acquisition of new knowledge and skills), but also the emergence of needs and interests to achieve intrapersonal and interpersonal harmony. Family is the primary social environment for the individual to keep a lifelong contact with. The ability to build friendly and trusting relationships with parents contributes to the eagerness of a child to achieve their goals.

Family plays an important role in the formation of character traits such as: spiritual and moral (conscientiousness, sensitivity, altruism, responsibility); creative-intellectual (creativity, flexibility, speed of thinking); emotional-volitional (emotionality, vulnerability, expressiveness, self-regulation of behavior: purposefulness, independence, determination, persistence, courage, endurance, self-control, discipline); communicative (sociability, trust, attention to people); psychosomatic (activity, stress resistance). The educational process of the family influences mental operations: an ability to ponder, express their thoughts logically and consistently, use their common sense, form judgments, draw conclusions, make assumptions, keep a conversation, show their interest in learning, to solve problems, to reveal the essence of events.

Key words: gender, identity, identification, gender socialization, gender role, masculinity, femininity.

УДК 796.093:159.923+316.356.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.15.26>

Курдибаха О.М.

к.психол.н., викладач кафедри психології і педагогіки
Національний університет фізичного виховання і спорту України

Постановка проблеми. Умови інтенсивної трансформації суспільства спонукають сучасну особистість чинити динамічний вплив на розвиток індивіда. Усі ці обставини потребують привернення уваги до проблеми розвитку особистості, зокрема до аналізу гендерної соціалізації як процесу, що регулюється соціально-нормативною системою культури суспільства.

Система сімейного виховання має бути максимально пристосованою до запитів і потреб дитини, щоб забезпечувати психологічний комфорт, особистісну значущість. Це дає можливість кожному одержувати різнома-

нітні орієнтації в системі соціальних і духовних цінностей, а також взаємин із соціумом.

Сімейне виховання як педагогічне явище нерозривно пов'язане з культурою соціуму, потребує переосмислення, корегування концептуальних позицій, зокрема й у питаннях гендерної соціалізації підлітків, що забезпечує широку можливість розкриття індивідуального досвіду, самовизначення, самоактуалізації особистості дівчини/хлопця [4, с. 30–39].

Проблема розвитку ідентичності, емоційної й інтелектуальної сфер особистості є дуже актуальною. Процес формування дитячої, підліткової чи юної осо-

бистості характеризується не лише інтелектуальним розвитком, тобто набуттям нових знань і умінь, а й виникненням у них нових потреб й інтересів для досягнення внутрішньоособистісної та міжособистісної гармонії.

Недооцінка потреб і вимог дітей, підлітків, юних осіб призводить до дисгармонії, зменшення бажань і спонукань особи в будь-якій діяльності, розвитку агресії як до сім'ї, оточення, так і до навколишнього середовища в цілому.

Постановка завдання. У своєму дослідженні ми намагалися довести, що головну роль у набутті дитиною, підлітком і юнаком необхідних для життя в суспільстві рис відіграє його сім'я, що гармонійна повна сім'я сприяє становленню психологічної статі й формуванню адекватних статевих ролей, а несприятливий емоційно-психологічний клімат у сім'ї негативно позначається на статевій соціалізації дітей обох статей, але особливо небезпечним є для гендерних орієнтацій хлопчиків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиваючись як особистість, діти, підлітки, юні особи функціонують як зацікавлений партнер спілкування, як носій самосвідомості, індивідуального започаткування. Індивід формує й розвиває свою власну природу, привласнює та створює предмет культури, входить у коло значущих для неї людей.

Головні завдання реалізації особистісно орієнтованої моделі сім'ї – розвивати в індивіда самоактивність, відповідальність, здатність до самовизначення в життєвому просторі відповідно до вікових можливостей, вчитися цінувати природу, рукотворний світ, людей і самого себе [3, с. 23–24].

На формування особистості впливають етнічні, релігійні та класові варіації гендерних ролей і відповідні їм соціальні очікування. Дослідження процесу гендерної соціалізації передбачає визначення й аналіз не лише соціальних гендерних стереотипів, а й усього гендерного аспекту соціально-нормативної системи суспільства, яка визначає гендерні властивості людей. Фоном, на якому розгортаються взаємини підлітків з однолітками, є їхні стосунки з сім'єю. Реакція підлітків на однолітків опосередковується звичаями та традиціями культури, у якій вони вирости. Ці звичаї й традиції пов'язані з низкою чинників, які визначають статус сім'ї в суспільстві. Вміння налагодити дружні стосунки набувається значною мірою в сім'ї. Є тісний зв'язок між сімейними стосунками й соціальною адаптацією підлітків. Спостереження за дівчатами підліткового віку вказують на значущість почуття близькості до своєї сім'ї, що впливає на ступінь безпосередніх контактів з однолітками. Ті з них, які відчували тісний зв'язок зі своїми батьками, були здатні потім встановлювати взаємоприйнятні дружні стосунки. Ті ж, хто стверджував, що

члени їхньої сім'ї ізольовані один від одного, подібні стосунки зав'язували значно рідше.

Хоча, як відомо, в підлітковому віці залежність дітей від батьків послаблюється, вплив сім'ї на процес соціалізації дітей залишається одним із визначальних. Згідно з одним зі стереотипів усі підлітки перебувають у стані конфронтації з батьками та їхніми цінностями. Проте це не зовсім так. Дійсно, юність – це час, коли діти починають прагнути незалежності. Без здатності приймати рішення й самому відповідати за свою долю підліток не зможе стати зрілою особистістю. Однак є суттєва різниця між становленням емоційної й соціальної незалежності підлітків і неприйняттям ними батьків і батьківських цінностей. У багатьох роботах представників соціальної теорії наочні автори вважають батьків найбільш важливими дорослими в житті підлітка. Серед осіб, які чинять вплив на особистість, називаються брати, сестри, тьоті, дяді [4, с. 30–39].

Велику роль у розвитку особистості відіграє спілкування. Спілкування між людьми є способом трансформації зовнішніх соціально-культурних умов у внутрішню структуру особистості. Ставлення індивіда до навколишнього світу завжди опосередковується спілкуванням з іншими людьми. Прагнення до спілкування з сім'єю, товаришами, учителем, тренером саме по собі може бути сильним мотивом навчання й водночас сприяти зміцненню в психологічному плані. Саме завдяки відносинам, які складаються за навчального процесу, й у спілкуванні відбувається становлення особистості в моральному й соціальному контексті. У спілкуванні з однолітками підліток отримує можливість:

- збагачення емпатійних навичок, вміння розділяти з іншими спільні заняття, інтереси й почуття;

- налагодження контактів з протилежною статтю й засвоєння гендерних ролей;

- становлення автономності підлітка, його незалежності від дорослих, отримання досвіду набуття прийняттого соціального статусу.

Тому сформована особистість – це результат того, що передається їй іншими людьми.

Проблемі розвитку особистості багато уваги приділяли: П.М. Якобсон, А.П. Стрелкова, О.Л. Кононко й багато інших дослідників. Аналіз психолого-педагогічних досліджень і науково-методичної літератури з проблеми гармонійного розвитку сучасних дітей, підлітків і юних осіб свідчить, що серед факторів гендерної соціалізації сім'я є важливішим і найвпливовішим елементом. Саме сімейне середовище чинить вагомий вплив на всебічний розвиток особистості та є підтримкою в постановці й досягненні цілей у діяльності особи. Від того, які вимоги висуває оточення до дитини, які завдання перед нею ставить і якого рівня

активності досягає, залежить формування в неї конкретних характеристик особистості. Проблема спілкування пов'язана також із вихованням культури спілкування відповідно до норм і законів суспільства, вихованням у людини якостей, які їй необхідні для спілкування з іншими людьми, вихованням вміння спілкуватися, цієї виключно соціальної здатності.

Досвід попередніх досліджень вітчизняних і зарубіжних дослідників вказує, що важливим складником успішності є сім'я, яка допомагає формувати ціннісні орієнтації, де видно змістову сторону спрямованості особистості. Вона є своєрідною програмою життєдіяльності, як об'єднавчий, системоутворювальний компонент внутрішньої структури особистості, що проявляється в переконаннях, оцінках, мотивах, ідеалах і потребах, утворює спрямованість особистості й виявляється у ставленні до об'єктивної дійсності, до колективу, до самої себе, реалізується в професійній діяльності та діяльності в цілому, слугує психологічним фундаментом особистості [5, с. 55–57].

Сім'я й сімейне спілкування відіграють особливу роль у формуванні гендерної ідентичності особистості на всіх етапах її розвитку. Величезне значення сім'ї обумовлене тривалістю й частотою сімейного спілкування, його безпосередністю й родинністю, єдністю для членів сім'ї мотивів діяльності, установок, цілей і намірів, адекватністю їхніх дій і, що найголовніше, взаємною родинною любов'ю – батьків одне до одного, матері й батька до дітей, дітей до батьків. Сім'я є першою й спочатку єдиною референтною групою для дитини. З моменту народження її оточує обмежене, замкнене коло дорослих, де старший є джерелом знань про соціальні явища. Сім'я є тим первинним соціальним середовищем, з яким людина безперервно контактує протягом усього життя. Сім'я утворює інтимний, особистий світ людини. В ній людина починає своє життя, в ній поділяє його з іншими людьми, в ній продовжує себе в дітях. Сім'я водночас є первинним осередком суспільства й соціально-психологічною нішею. Сімейні умови (соціальний стан, рід занять, матеріальне становище та рівень освіти батьків, психологічний клімат у сім'ї) впливають на формування гендерної ідентичності людини, визначаючи її життєвий шлях.

У відносинах особистості дитячого, підліткового та юного віку можна виділити такі системи сімейних взаємин: систему взаємин між подружжям і систему взаємин «батьки – діти». Як свідчить практика, а також спеціальні дослідження, особливе значення у психосоціальному становленні дитини й у гендерній соціалізації зокрема мають соціально-психологічні фактори, пов'язані з особливостями міжособистісних стосунків у сім'ї. Найбільш істотними, фундаментальними в сім'ї є

взаємини між подружжям. Емоційний тон цих стосунків психологи зображують у вигляді шкали, на одному полюсі якої стоять максимально близькі, теплі, доброзичливі відносини, а на другому – віддалені, холодні й ворожі. Гармонійна повна сім'я сприяє становленню психологічної статі й формуванню адекватних статевих ролей, уявлень, засвоєнню статевих ролей і цінностей, стимулює процес ідентифікації дитини з особою своєї статі, передусім із батьком або матір'ю. Несприятливий емоційно-психологічний клімат у сім'ї негативно позначається на статевій соціалізації дітей обох статей, але особливо небезпечним є для гендерних орієнтацій хлопчиків.

Найбільшого значення у механізмі научіння дітей статево визначеної поведінки відводять гендерній ролі, яка знаходить своє підкріплення й уточнення у спілкуванні й діяльності з батьками. Саме батьківські стосунки визначають щирість душевних уз, пов'язують усю родину в єдину спільноту й визначають те, як дитина відчуває свою захищеність і безпеку, а також своє місце у світі. Багато психологів звертають увагу на те, що головним у розвитку дитини є задоволення її потреби в пестощах. А таке може відбуватися тільки в благополучній сім'ї, де між батьками є злагода.

Позитивний емоційний тон у стосунках між подружжям значною мірою впливає на ефективність процесу соціалізації, обумовлює нормальне формування особистісних якостей дитини, в тому числі її психологічної статі. Одним із показників проблемного сімейного виховання є дисгармонійність розвитку особистості в соціальній, емоційно-вольовій та інтелектуальній сферах, яка характеризується дефектом особистісного зростання. Відзначається невміння й небажання співчувати, особистість позбавлена джерела духовного життя, зосереджена на собі та своїх проблемах.

На процес формування психологічної статі дитини впливають брати й сестри, старша дитина часто є лідером, а дівчинка, яка має старшого брата, частіше розвивається за моделлю «шибеника» й у спільноті однолітків може обирати компанію хлопчиків. На процес гендерної соціалізації впливає також і кількість дітей у сім'ї. Діти наслідують своїх однолітків однієї з ними статі. Дитина прагне бути прийнятою не тільки батьками, але й своїми братами чи сестрами. І це прийняття досягається поведінкою, що відповідає гендерним стандартам. Саме під впливом сім'ї відбувається формування такої важливої якості, як уміння розмірковувати, логічно й послідовно викладати свої думки, орієнтуватися на здоровий глузд, формулювати судження з приводу когось/чогось, робити висновки, висувати припущення, вести бесіду, зауважувати за і проти, виявляти інтерес до нової інформації,

до розв'язання проблемних ситуацій, до розкриття сутності подій і явищ [3, с. 23–24].

Психологічний клімат сім'ї – це потужний компонент емоційного впливу на особистість. Від сімейної атмосфери, моральних облич батьків великою мірою залежать спрямованість активності дитини, її позитивне або негативне самопочуття, характер особистісних очікувань молодшої особистості щодо оточення.

В умовах гармонійного сімейного спілкування формується позитивний клімат у сім'ї, що зумовлює високу сприйнятливості особистості до виховних впливів у її діяльності. Діти, які виховуються в сім'ях із таким кліматом, добре контактують з однолітками, виявляють доброзичливе ставлення до них, правильно реагують на вимоги в різних соціальних інституціях (в спортивних закладах, у школі та інших). І навпаки, у поведінці дітей, які виховуються в так званих неблагополучних сім'ях, переважають негативні емоції, упереджене, здебільшого недобррозичливе ставлення до оточення. Такі діти схильні до афектів, що нерідко призводить до конфліктів. Дуже негативно позначається на самопочутті дитини розлад у стосунках між батьками. За таких умов у дітей виникають так звані конфліктні переживання. Останні є наслідком зіткнення у свідомості дитини протилежних за своїм емоційним забарвленням ставлень до близької людини. Результатом гармонійного спілкування в сім'ї є всебічно розвинена особистість, соціально адаптована до зовнішніх обставин. Постійний розвиток вищих психічних процесів і функцій допомагає становленню особистості як у повсякденному житті, так і в будь-якій діяльності.

Висновки. Сім'я відіграє важливу роль у формуванні характерологічних якостей особистості: духовно-моральних (совісність, чуйність, альтруїзм, відповідальність), креативно-інтелектуальних (креативність, гнучкість, швидкість мислення), емоційно-вольових (емоційність, вразливість, експресивність, саморегуляція поведінки, а саме цілеспрямованість, самостійність, рішучість, наполегливість, сміливість, витримка, самовладання, дисциплінованість), комунікативних (товариськість, довіра, увага до людей), психосоматичних (активність, стресостійкість). Виховний процес сім'ї чинить значний вплив на мисленеві операції: вміння розмірковувати, логічно й послідовно викладати свої думки, орієнтуватися на здоровий глузд, формулювати судження, робити висновки, висувати припущення, вести бесіду, виявляти інтерес до нової інформації, до розв'язання проблемних ситуацій, до розкриття сутності подій і явищ.

Для гармонійного формування особистості в сім'ї виділяють три основні підходи:

1) розвиток якостей особистості під впливом сімейних відносин;

2) самовизначення дитини в контексті сімейних стосунків;

3) системний підхід, який дає змогу розглядати вплив сім'ї на особистість дитини на трьох рівнях: життєвий, актуальний досвід батьків; родовий досвід сім'ї; соціокультурний досвід людства.

Кожний із трьох підходів допускає залучення досвіду самої дитини. Батьківське ставлення, як цілісна система різноманітних почуттів стосовно дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття й розуміння характеру дитини та її вчинків, по суті, є одним з найважливіших чинників впливу сімейного виховання на формування особистості дитини, а всі описані як позитивні, так і негативні сторони сімейного впливу, стикаючись одна з одною, утворюють певні стилі виховання.

Навчально-виховний вплив сім'ї сприяє особистісному становленню особистості, а саме:

– вихованню в дітей вміння підпорядковувати свою поведінку досягненню конкретних цілей, долати труднощі на шляху до них, що вимагає високих форм орієнтувальної діяльності, вміння діяти цілеспрямовано, регулювати власну активність;

– врахуванню вікових, індивідуальних і гендерних особливостей дітей і підлітків, всієї ситуації соціального розвитку дитини (місце дитини в колективі однолітків, у соціумі);

– особистість навчається розуміти точку зору інших, виявляти толерантність до несхожої на власну точки зору, прагнути реалізувати себе, відкривати й збагачувати творчий потенціал, відстоювати простір свого «Я».

Сімейне середовище сприяє й допомагає особистісному зростанню дітей, підлітків і юних осіб під впливом соціальних умов життя й різнобарвних емоцій.

Отже, сім'я є важливим агентом гендерної соціалізації особистості, відіграє вирішальну роль у становленні особистості, допомагає розвивати характерологічні якості й інтелектуальну діяльність особистості, втілювати інтереси та цілі в реальність. Цей процес постійно перебуває у стані внутрішньої динаміки, в різних соціальних ситуаціях завжди має певну новизну й актуальність.

Гармонійний розвиток особистості виходить з головних умов сімейного спілкування, що забезпечують ефективність процесу навчання й виховання індивіда. Високі моральні, естетичні, етичні й інтелектуальні почуття, що характеризують розвинену дорослу людину, здатні надихнути її на великі справи й у цьому важливими агентами виступають батьки й відносини в сім'ї. Саме гармонійно сформована особистість виявляє здатність пристосовуватися до трансформацій, які відбуваються

в сучасному суспільстві й уміння комунікувати на різних рівнях соціальних конструкцій незалежно від обставин, які потрібно долати на життєвому шляху.

Без широкого й постійного вивчення сім'ї як фактора формування гендерної ідентичності особистості неможливо розробляти методи диференційованого підходу до виховання дітей різної статі, потрібні для гармонійного розвитку людини в будь-якій діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеева М.И. Влияние стиля общения в семье на общительную и коммуникативную активность старшеклассников / М.И. Алексеева, Т.В. Лацузбал. *Психология педагогического общения* : сборник научных трудов. Т. 1. Кировоград, 1991. С. 102–112.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитания / пер. с англ. ; Р. Бернс ; общ. ред. В.Я. Пилиповского. Москва : Прогресс, 1986. 422 с.
3. Кононко О.Л. Дитяча субкультура як цінність і як складова особистісно орієнтованої освіти / О.Л. Кононко. *Дошкільне виховання*. 2001. № 12. С. 23–24.
4. Курдыбаха О.Н. Формирование гендерной идентичности подростков в условиях семьи. *Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии*. Новосибирск : НП «Сибак», 2013. С. 30–39.
5. Kurdybakha O.M. Psychological features training of athletes on competitive activity / O.M. Kurdybakha. *International scientific and practical conference «Topical issues of the development of modern science»*. Sofia, Bolgariya : ACCENT, 2020. P. 55–57.
6. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 624 с.